

כתיבת ספרים - אין קץ או מקרבת את הקץ?

שחר מ'הדב שיעור ב'

הקדמה

בספר קהלת (יב, יב) מצאנו ציווי מעניין בעניין כתיבת ספרים:

וְיִתֵּר מִהֶמָּה בְּנֵי הַזֶּהָר עֲשׂוֹת סְפָרִים הַרְבֵּה אִין קֶץ וְלִהְיֵה הַרְבֵּה וְגַעַת בְּשֵׁר.

השוואת המציאות אל מול הפסוק מעלה תמיהה גדולה. על פי הפשט¹, העצה של קהלת היא לא להרבות בכתיבת ספרים, ואילו במבט קצר על מגוון הספרים העצום של ימינו נראה שהדרכתנו של קהלת לא מתקיימת כיום.

בכדי ליישב תמיהה זו, תחילה עלינו לברר למה מתכוון קהלת באומרו "ספרים" - האם מדובר בספרי חול או דווקא ספרי קודש?

הגמרא בעירובין (כ"א ע"א) נותנת לנו הבנה ראשונית לפסוק:

דרש רבא מאי דכתיב ויותר מהמה בני הזהר עשות ספרים הרבה וגו'? בני הזהר בדברי סופרים יותר מדברי תורה שדברי תורה יש בהן עשה ולא תעשה ודברי סופרים כל העובר על דברי סופרים חייב מיתה. שמא תאמר אם יש בהן ממש מפני מה לא נכתבו? אמר קרא עשות ספרים הרבה אין קץ.

כלומר הפסוק בקהלת הוא הסיבה לכך שלא כותבים את דברי חכמים. למדנו מדברי הגמרא הללו שכוונת קהלת הייתה לספרי קודש.

אי אפשר לכתוב כל דבריהם

מדוע נאסרה כתיבת ספרי קודש?

במדרש רבה (נשא יד, ד) מובא מדוע אסרו לכתוב את דברי חכמים על ספר:

אמר רבי אבא סרונגיא אם יאמר לך אדם, למה לא נתנו בכתב דברי סופרים, כשם שנתנו דברי תורה? אמור לו: לפי שאי אפשר לכתוב כל דבריהם.

לכל אורך הדורות החכמים מדריכים אותנו ואנחנו נזקקים לדבריהם, הסיבה לכך שדבריהם לא עולים על הכתב היא מכיוון שאי אפשר להקיף את כל דבריהם, לדף נייר יש מגבלות מסוימות.

¹ עיין בפירושו של אבן עזרא במקום: "הזהר מעשות ספרים כמו השמרו לכם עלות בהר. וענין עשות קנות או כתיבה כי אין קץ להם".

אך ביאור המדרש מוזר - אמנם לא נוכל לסכם את כל דברי חכמים על כתב, אבל מדוע לא לנסות לכתוב אותם בכל זאת? הרי גם אם לא נוכל להקיף את כל דברי חכמים, לפחות יישארו בידינו מרבית דבריהם?

תורה שבעל פה ראוי לה לא להיות נגבלת, משוערת ונכתבת

המהר"ל מפראג (גור אריה, שמות לד, כז) מסביר למה דווקא התורה שבכתב נכתבה, בניגוד לדברי חכמים:

ולא אתה רשאי לכתוב תורה שבעל פה. כבר נתנו טעם בפרק שני דעירובין למה לא הותר לכתוב תורה שבעל פה, מפני שאין קץ וסוף לתורה שבעל פה, כדכתיב 'עשות ספרים הרבה אין קץ', **ולא כתבה התורה אלא דבר ששייך אליו כתיבה, דכל דבר שנכתב הוא משוער ומוגבל, וזה מה שנכתב, ודבר שבעצמו אין לו קץ וסוף - נהגה עמו התורה כמו שהוא ראוי, שלא יהיה נגבל ומשוער ונכתב כלל בתורה, וזהו ענין שנאסר לכתוב תורה שבעל פה, וזולת זה מן הפירושים אינם כלל.**

המהר"ל מסביר שאין כאן בעיה טכנית לכתוב דברי חכמים אלא ישנה בעיה מהותית. התורה שבכתב הועלתה על כתב דווקא משום שיש לה תחום מוגבל, יש לה שיעור שספר מסוגל להכילו. לתורה שבעל פה אין סוף, וממילא לא ניתן לסכם את כולה בעזרת ספרים. איסור הכתיבה איננו טכני אלא מהותי - לא מתאימה כתיבה לתורה שבעל פה.

יוציאו החכמים שבכל דור ודור הפרטים המתחדשים

כעת עלינו להגדיר מהי תורה שבכתב ומהי תורה שבעל פה. הבנה של המושגים הללו תיתן לנו הבנה טובה יותר של דברי המהר"ל.

לשם כך נקדים ונביא את דברי ר' יוסף אלבו בספר העיקרים (מאמר שלישי פרק כ"ג):

שאי אפשר שתהיה תורת השם יתברך שלמה באופן שתספיק בכל זמנים לפי שהפרטים המתחדשים תמיד בענייני האנשים כמשפטים והדברים הנפעלים הם רבים מאוד משיכללם ספר על כן נתנו למשה בסיני על פה דברים כוללים נרמזו בתורה שעל ידם יוציאו החכמים שבכל דור ודור הפרטים המתחדשים.

החוקים שנמסרו לנו מאת ה' ונכתבו בחמישה חומשי התורה, הם התמצית שמתוכה חכמי ישראל מבארים ומרחיבים את הפרטים וההלכות למעשה. הביאור שעושים החכמים לחוקי התורה הוא התורה שבעל פה, ולה אין קץ. אנו מבינים כעת שתורה שבעל פה לא

נקראת כך מסיבה טכנית, שכך היא במציאות מועברת בעל פה, אלא הדבר הוא בכוונה, עליה להישאר בעל פה. עליה להרחיב ולבאר את דברי התורה הכתובים. עליה להישאר תמיד חיה בעל פה כדי להתייחס ולתת תשובה למציאויות המתחדשות בכל דור ודור.

כתיבת תורה שבעל פה פוגעת באיכותה

מלבד כמות ההלכות המתחדשות בכל תקופה ותקופה על ידי התורה שבעל פה, ניתן להסביר הסבר נוסף בדברי מהר"ל מדוע יש צורך שהתורה תישאר בעל פה ממש. מהי העדיפות שיש להעברה בעל פה על פני דפוס? לדוגמה, המשפט: "העבר לי את המלח בבקשה".

אם היינו רואים את הסיטואציה לא היה לנו ספק מהי כוונת המשפט. אבל כאשר המשפט הזה מתועד בכתב, הדברים מתחילים לקבל חוסר וודאות, אפשר להוציא כמה וכמה פרשנויות מן המשפט הקטן הזה:

אולי מדובר בשני אנשים מסוכסכים ואחד מהם רק רצה לשבור את הקרח ולפתוח בשיחה? לחילופין, אולי הדובר רוצה רק לבדוק את כושר השמיעה של חברו? וכן הלאה. הבעיה היא לא רק שאי אפשר לצמצם את התורה שבעל פה לכדי ספרים, אלא שעצם ההעלאה שלה על גבי ספר היא בעייתית - היא פוגמת באיכות דברי התורה.

דברים מעין אלו אומר רבי שלמה בן יוסף גנצפריד (אפריון על ספר שמות, כד, ג):

ונראה לפי עניות דעתי... שהטעם שהשם יתברך נתן לנו את התורה מיעוטה בכתב ורובה בעל פה על ידי משה רבנו עליו השלום זהו מפני שכל מה שהוא כתוב על הספר לעולם יש לפרש בו כמה וכמה פירושים, זה יאמר בו כוונה זאת וזה יאמר בו כוונה אחרת, מה שאין כן כשאומרים את הדבר בעל פה ויכולין לברר את הדבר באר היטב.

וכן המהרש"ל בספרו ים של שלמה (הקדמה למסכת גיטין):

עשות ספרים הרבה אין קץ, הוא המכוון שאינו מן האפשרי לעשות ספר וחיבור שיספיק מבלי זולתו, ויפאר עליו עושהו, הא לך שלחן ערוך עם כל כליו, אי אפשר, כי מרוב הוספה יתרבה עליו הוספות אחרות באחרית הימים.

רק משפט קטן שכתוב על דף יכול לספק חומר לכתיבה של דוקטורטים שלמים, המחלוקות לא מפסיקות והספרים ממשיכים לצאת לאור.

זכינו אם כן לשני ההסברים בדברי מהר"ל: התורה שבעל פה חייבת להישאר בעל פה כדי שימשיכו ויוציאו ממנה הלכות לכל דור וכדי שההלכות יעברו ויימסרו בצורה ובהטעמה המדויקת, ללא חיסורים ועיוותים.

עם הספר!?

כעת עלינו להבין מדוע זכינו לכינוי "עם הספר"²? האם זה בגלל שהעם היהודי מתבסס כולו על ספר התורה או שמא בגלל שבכל בית יהודי תמיד תמצא ספריה קטנה של ספרי קודש? האם השם הזה נובע דווקא מחמת הדמות הסטריאוטיפית של היהודי הרוכן מעל ספרי ש"ס ופוסקים, ואם כן שם זה לכאורה סותר את מהותנו? הרי עד כה ראינו שהעיקר איננו הספרים!, כיצד בכל זאת בנינו לעצמנו מוניטין שמתבסס על ספרים? איך יכול להיות שעם כל החסרונות שיש בכתיבת התורה שבעל פה בכל זאת הלכנו וביססנו את כל המפעל התורני שלנו על גבי ספרים - בדיוק מה שקהלת יעץ שלא לעשות? מה שעוד יותר מעצים את השאלה זו העובדה שהיו גדולי תורה שלקחו את הפסוק בקהלת והשתמשו בו בהקשר ההפוך! כלומר בתור ציווי לכתוב ולהרבות בספרים ולא למעט!³ הנחלת שבעה⁴ (הקדמה) מסביר מדוע חכמים העלו את התורה שבעל פה על הכתב:

וזהו שאמר שלמה המלך עליו השלום: עשות ספרים הרבה אין קץ, ורצונו לומר, אחרי שאנו מפוזרין בגלות ועדיין לא זכינו לקץ הגאולה, אנו צריכין לעשות ספרים הרבה. כמו שכתב בספר לוחות הברית בהקדמת תולדות אדם דף ט"ו, כי מתחילה היו מבינים בלא פירוש, ואחר כך היו צריכין לפירוש ואחר כך פירוש על פירוש, כי בזמן הגאולה תשיב התורה לאכסניא ולאיתנה הראשון ללמוד בעל פה.

העלאת הספרים על הכתב הייתה נצרכת בגלות בגלל הסכנה שבשכחת התורה. ריבוי ספרים באמת אינו דבר אידיאלי, כמו שראינו עד עכשיו. אבל כשמדובר בתקופת הגלות אנחנו מבינים שאין אפשרות אחרת אלא להעלות את מה שיש על כתב. כאן מתקיים הפסוק (תהילים קיט, קכו): "עַתָּה לַעֲשׂוֹת לַיהוָה הַפְּרִי תוֹרָתְךָ". אנחנו נאלצים לפרש את הפסוק הפוך מן המקובל על מנת שתישאר בידינו תורה לדור ודור. גם אם היא מועברת בצורה שאינה שלימה.

² מקור הכינוי בקוראן, שם הוא נזכר ככינוי גנאי ליהודים שלטענתם מתבססים על ספר שכולו שיבושים של המסר האלוהי. מאידך, יש המשתמשים בכינוי זה דווקא משום הזיקה העזה של העם היהודי לספרים, ולא רק לספר התורה.

³ כנגד זה ניתן להקשות מפסוק אחר בקהלת (ד, יג): "טוֹב יָלֵד מִסֵּפֶן וְחָכְם מִמְּלֶךְ זָקֵן וְכִסִּיל אֲשֶׁר לֹא יָדַע לְהִזְהֵר עוֹד". גם שם קהלת השתמש במילה "לְהִזְהֵר", ושם הוא משתמש בה במשמעות של "השמר מ...".

⁴ רבי שמואל הלוי (המאה ה-17), שימש כרב במספר מחוזות בקהילות אשכנז.

כעת מובן מדוע כל כך הרבה גדולי תורה, שחיו בתקופת הגלות, פירשו כך את הפסוק. גם הם הבינו את החיסרון שבהעלאת התורה שבעל פה על הכתב, אך הם נאלצים בעל כרחם לפרש אחרת את הפסוק מחמת בעיית הגלות.

רבי פנחס בן זביחי, תלמידו של הרב עובדיה יוסף זצ"ל, בשו"ת עטרת פז (חלק א כרך ב, הקדמה ליורה דעה) מראה את הדברים בזווית רלוונטית לימינו בארץ ישראל. רבי פנחס מפרש כי כוונתו של שלמה הינה להרבות בספרים, כלומר הזהירות בפסוק היא דווקא להוציא עוד ועוד ספרים לאור. הסיבה לכך היא משום ש"אין קץ", טרם הגיע קץ הגאולה, ועל מנת לקרב אותה עלינו להמשיך את השתלשלות התורה דרך ספרים.

האם אין דברי רבי פנחס סותרים את כל מה שראינו עד כה? האם לא ראינו שיש עדיפות ברורה לדברים שנאמרים בעל פה? האם לא ראינו שכל דבר שמעלים אותו על גבי כתב מקבל מימד של חוסר בירור? כיצד יכול רבי פנחס לסבור שלהוציא ספרים הוא מה שימשיך את השתלשלות התורה בצורה הכי טובה?

התלמידים הם הם הספרים

בהמשך דבריו הוא מסביר שאכן הוצאת ספרי קודש היא אופציה טובה, אבל ודאי שלא העדיפה:

יראה כי שלמה המלך עליו השלום מזכיר מעלת הצדיקים האמיתיים שהגם שלא חברו ספרים אשר נחקקו בדיו בספר, עם כל זה יותר הרבו תועלת בדבריהם אשר הורו לתלמידיהם והעמידו תלמידים הרבה כאשר ראינו לצדיקי הדורות שלפנינו אשר נתפשטו תלמידיהם ועשו פרי והצליחו וכל אחד מתלמידיהם הוא ספר מלשון ספירות ובהירות וכו'.

וזה מאמר הכתוב "ויותר מהמה בני הזהר" לשון זוהר הרקיע וביאורו שיותר ממה שיש תועלת בקצת ספרים תראה להאיר ולהזריח לב הבאים לשמוע דברים ולרומם ליבותם לעבודת השם... דהמעלה והמדרגה העליונה היא לימוד תורה לרבים פה אל פה להעמיד תלמידים הרבה ולהאציל מרוחו עליהם לגדלם ולרוממם במעלות התורה והיראה, וענין זה הוא מעלה גבוהה ונשגבה ביותר. ואחריו הוא הענין כי אדם שלא זכה לדרגה זו של לימוד תורה לתלמידים וכו', שיכתוב ופיץ את תורתו בכתב עשות ספרים למען ישוטטו בהם רבים ותרבה הדעת וחשיב נמי כמלמד לרבים, אולם הוא דרגה פחות ממעלת הדרך הראשונה של לימוד התלמידים והעסק עמהם באופן ישיר שלא על ידי אמצעי וחוצץ.

כשרב רוצה להגדיל תורה וללמדה לרבים עליו להבין שהצורה האיכותית ביותר של לימוד התורה היא בעל פה. עליו להעביר שיעורים פרונטליים וכך ירדו לסוף דעתו ולא יפלו לספיקות, כפי שהסביר לעיל האפיריון והים של שלמה.

אותו המסר רלוונטי גם לתלמידים - אדם הרוצה ללמוד תורה בצורה הכי איכותית ונכונה צריך לעשות זאת בעל פה, ללכת ולשמוע שיעור של רב, עליו לראות בעיניו אנשים שחיים תורה.

היה והרב או התלמיד לא מסוגלים לגדול בתורה באופן פרונטלי מסיבה כלשהי - עליהם לפנות ספרים, זוהי אופציה משנית ועדיפה פחות, כפי שביארנו.

כתיבה "הורגת" את המסורת

לסיום נביא ציטוט מדברי הרב יהודה ליאון אשכנזי (מניטו) (שיעורי מניטו על ספר שערי אורה, עמוד 112) שעל ידו נוכל לדייק את דברי הרב זביחי:

כתיבת ספרים דוחקת את הקץ שנאמר 'עשות ספרים הרבה אין קץ'. כשמישהו כותב ספר צריך לקחת בחשבון את מה שכתב זה גוזל זמן וכוח. צריכים להעלות על הכתב רק דברי רוח הקודש, בכל השאר אין שום צורך. לכן אני לא כותב. זה הורג המסורת.

הרב אשכנזי משתמש במילה "דוחקת" בהקשר של מחסור ושל גריעות, כלומר למהר את הגאולה אבל "בכוח", אנחנו מביאים אותה אבל שלא לצורך, כך שהכותב ספרים גורע ומחסר מן קץ הגאולה.

אך נעייין בסוף דבריו. הטענה כי כתיבת התורה שבעל פה פחות מוצלחת מובנת לנו, כפי שראינו לעיל. אבל להגיד שזה "הורג את המסורת"?! מה יש בכך שהורג את המסורת?

הרב אשכנזי מלמד אותנו שהמסורת המקורית של התורה שבעל פה היא העברה של דברי התורה מרב לתלמיד בצורה חיה. הוא מזהיר אותנו שאמנם אפשר לכתוב מעט ספרים (כי בסופו של דבר את הספר אפשר ללמוד ביותר עמקות, היחס אליו הוא רציני יותר וגם מנצח במבחן ההישרדות לאורך זמן), אך לעולם אין להציב את הספרים כעיקר המסורת.

כל המיוחדות בתורה שבעל פה היא שגדול תורה, לדוגמה המהר"ל, מחדש חידוש. תלמידיו ממשיכים ומהווים עדות חיה לדבריו, והולכים ומוסיפים נדבכים. אדם שרוצה ללמוד את המהר"ל בצורה הנכונה ביותר צריך למצוא תלמיד בדורו שהוא משושלת תלמידי המהר"ל

וכך יוכל ללמוד את הדברים בצורה חיה. מסירת התורה שבעל פה איננה ספר שמבוסס על ספר שמבוסס על ספר עד למשה רבינו.⁵

מתוך דברי הרב זביחי מבינים שבכדי להביא את הגאולה צריך להרבות בכמה שיותר דברי תורה מודפסים, מניטו מראה לנו שמי שמבסס את כל פועלו התורני על גבי ספרים בעצם מנסה לקדם את בוא הגאולה אבל בעצם עושה ההפך-הוא דווקא מוסיף ערפל לדברי התורה.

על פי הסברו של מניטו אפשר להבין את דברי קהלת בצורה מלאה-קהלת יועץ לנו שכאשר אדם רוצה להוציא ספר אסור שזה יהיה מתוך קלות דעת, חייבת להיות לו תרומה משמעותית שמצדיקה את הוצאתו לאור, אחרת הוא פשוט יוסיף משקל על מדפי הספרים. הגאולה תתקרב גם על ידי ספרים - אבל כשמוציאים לאור צריך זהירות, זוהי אזהרתו של קהלת.

אין ספק שספר שורד יותר לאורך זמן עם השנים, אך גם כיום, ובפרט כאשר המושג "שימוש תלמידי חכמים" נתמעט מאוד, צריך ללמוד את התורה בצורה חיה ופרונטלית, ולא רק מתוך ספרים. המשכת המסורת על פה היא זו שמקרבת את הגאולה.

אחרית דבר

לאורך המאמר נחשפנו לשתי גישות הופכיות המפרשות את הפסוק בקהלת, האחת מסבירה שאזהרת קהלת היא שנמנע מלכתוב ספרים משום שאין סוף לכמות הספרים שניתן להוציא לאור, בעוד הגישה השנייה סוברת שהזהירות עליה מדבר קהלת היא דווקא להרבות ולהוסיף ספרים עד אין סוף.

העובדה שמאמר זה, שכל עניינו הוא להראות כי עיקר המסורת איננו לימוד מהכתב, עולה על הכתב - יוצרת פרדוקס לא קטן. הרי ראינו שהדרך להמשיך את מסורת העברת התורה שבעל פה מדור לדור היא דווקא בעל פה - אז מדוע מאמר זה עלה על כתב? יש להתייחס לכך שאינני רב ואינני מעמיד תלמידים, ולכן בינתיים נאלץ ללכת בדרך שאינה עדיפה ולהסתפק במאמר כתוב.

⁵ משפט נוסף שהרב אשכנזי נהג לומר היה "איננו עם הספר, אנחנו עם שחווה התגלות שתועדה בספר" (שיעורים על ספר שערי אורה עמוד 112). בעזרת הדיוק הזה הוא מלמד אותנו שגם בתורה שבכתב המרכז הוא לא הספר עצמו, אלא אירוע משמעותי בתולדות עם ישראל שקרה וממילא תועד כדי שאנחנו נוכל ללמוד ממנו.